

ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ В КОНСТРУЮВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВІД «УБЕЗПЕЧУВАННЯ» ПОЛІТИЧНОГО ДО ПОЛІТИЗАЦІЇ БЕЗПЕКИ?

Політика безпеки стає потужною стратегією конструювання ідентичностей у сучасному світі. В той же час, її розвиток нерозривно пов'язаний із загрозою посилення механізму суспільного контролю. Автор статті досліджує розвиток і перспективи стратегії безпеки на прикладі Європейського Союзу та демонструє, як європейська ідентичність створюється методом «від протилежного», тобто, на основі продукування та виключення «чужих» ідентичностей.

Ключові слова: стратегія безпеки, політизація, суспільство наглядю, європейська ідентичність.

Безпека є одним з найуживаніших понять у сучасному дискурсі міжнародних відносин, у наукових працях, у двосторонніх і багатосторонніх договорах. Проте в більшості випадків оперування цим поняттям має місце в контексті боротьби проти наявних або потенційних загроз, таких, як, наприклад, тероризм, і без глибокого розуміння того, що таке безпека та де потрібно розмежовувати безпеку та оборону, політику безпеки та власне безпеку. Внаслідок такої невизначеності поняття безпеки універсалізується, тобто набуває однакового сенсу за будь-якого конфлікту, який не може бути вирішений політичними засобами – в процесі політичного дискурсу. Так, тероризм, міграція, злочинність, які не є об'єктами політичної комунікації, проголошуються априорі загрозливими, оскільки їх «універсальність», що завжди пов'язана зі страхом, безсиллям, невизначеністю, суперечить «універсальності» демократичних цінностей, і, відповідно, кожен, чий погляди та дії суперечать останнім, зараховується до категорії небезпечного. Тому безпека має на увазі стратегію боротьби проти небезпечного стосовно свого «універсального», і саме тому нині стратегія безпеки стає потужним засобом ідентифікації, що є ідентифікацією проти «Чужого», і це яскраво демонструє Європейський Союз.

Зокрема, в статті 1 А Лісабонського договору проголошено, що ЄС засновано на цінностях свободи, демократії, рівності та поваги до прав людини, у тому числі прав меншин, і наголошується, що ці цінності є спільними цінностями держав ЄС. При цьому, якщо подивитись на оригінальне формулювання: «Ці цінності є спільними для держав-членів у спільноті, заснованій на плюралізмі, недискримінації, толерантності, справедливості, солідарності та рівності між чоловіками та жінками» [9, с. 12], стає очевидним,

що цінності тлумачаться як спільні в нерозривному поєднанні з розумінням суспільства як проживання у спільноті. Це є цілком справедливим тим більше при зверненні до етимології поняття «суспільство», яке означає «спільне», «спільність», «спільнота» (*societas* – від *лат. common, community*). Лісабонський договір є таким чином тим документом, який покликаний сконструювати європейську політичну ідентичність, зсолідаризувати держави на основі цінностей, прийнятих усіма ними.

Заклики до розвитку демократії, свободи, рівності, поширення західних цінностей як універсальних цінностей, захисту громадян від загроз тероризму, зброї масового знищення, регіональних конфліктів, організованої злочинності та руйнування державного ладу [7, с. 3–4] лунали та лунають неодноразово в різноманітних документах і промовах представників політичної влади. Проте водночас із наголосом на універсальності демократії, свободі чи рівності, відбувається «другорядизація» тих, хто не приймає ці цінності як універсальні; відповідно, ті, хто не вписуються в європейський (західний) концепт універсальності, стають другорядними, іншими щодо цього концепту. Погляньмо, наприклад, на уривок із промови Тоні Блера перед Конгресом США з нагоди вручення йому Золотої медалі Конгресу за «винятковий і довготривалий внесок у підтримку безпеки усіх волелюбних націй» [3], а фактично – за підтримку війни в Іраку: «Наші цінності не є західними цінностями, вони є універсальними цінностями людського духу. [...] Як казав Авраам Лінкольн, ті, хто заперечують свободу для інших, не заслуговують її для себе» [4]. Основою безпеки виступає отже концепт захисту від неуніверсальних цінностей, тобто захисту проти терористів, злочинців, «незаконних» – концепт протистояння Добра та

Зла, Друга та Ворога, Свого та Чужого. Діючи за принципом «жодної свободи ворогам свободи», така «войовнича демократія» [1, с. 27] заперечує взаємну толерантність, встановлюючи кордон між різними світоглядами. В той час як проведення кордону щодо демократичних цінностей вважається практикою ворогів демократії, в самій демократії, де громадяни начебто мають рівні права та свободи, є подібні кордони терпимості. Так, войовничість і милітаризація, які самі по собі несуть загрозу безпеці, стають смисловим, нормативним та емпіричним наповненням політики безпеки в сучасному світі та, зокрема, політики безпеки Європейського Союзу.

Саме інтенсивний розвиток політики безпеки ЄС є промовистим прикладом того, як формується європейська ідентичність «від протилежного», засобом витворення образу Чужого. Питання полягає в тому, чи є ця ідентичність політичною, чи можливо говорити про демократію з її «універсальними» рівністю, солідарністю та свободою, якщо стратегія безпеки, заснована на захисті від загроз, тобто на боротьбі проти небезпеки та того, хто її втілює, передбачає наявність небезпечного Іншого, і що своєю чергою неодмінно призводить до виключення цього Іншого як Чужого.

Застосування образу Чужого в безпековому дискурсі свідчить про втілення «мирної війни», що ведеться в основному без прямого використання військових засобів для боротьби проти того ж ворога. Славою Жижек назвав цей феномен ультраполітикою: «В ультраполітиці репресоване політичне під виглядом спроби вийти з глухого кута політичного конфлікту штучно його радикалізує, перетворюючи на війну між нами та ними, нашими ворогами» [10, с. 187]. Дуже близьким до ультраполітики С. Жижека є розуміння безпеки дослідників Копенгагенської школи. Для них безпека завжди є продовженням політики з використанням надмірних (у тому числі військових) засобів, свого роду екстремальна версія політизації, що лежить за межами політичних правил гри [6, с. 23]. При цьому Копенгагенська школа розрізняє декілька секторів безпеки: політичну, військову, екологічну, економічну та суспільну, наголошуючи, що кожна сфера життя може бути внесена до стратегії безпеки. У випадку суспільної безпеки зокрема це означає, що безпека, репресуючи політично, передбачає кінець політичної комунікації із визнанням і розумінням цінностей Іншого та початок конструювання ідентичностей із застосуванням екстремальних методів забезпечення проти визначеного ворога.

З іншого боку, політика безпеки може бути цілком дієвою стратегією витворення європейської ідентичності. Адже оскільки протистав-

лення добра та зла виробляє розуміння чеснот у кожного індивіда та водночас завжди засноване на певних стереотипах, то стереотип формує базис, що конструє індивідуальну ідентичність. Отже, потрібно визнати, що створення та виключення поганого в образі ворога може бути конструктивним феноменом. Таким чином, штучне витворення та шліфування протилежностей за схемою Ми – Вони при перенесенні індивідуальних стереотипів на суспільний рівень стає навіть необхідним механізмом конструювання колективної ідентичності.

Щоправда, в контексті європейської політики безпеки знову постає питання про характер цієї ідентичності: політичний чи військовий. Незважаючи на проголошені в Лісабонському договорі принципи демократії, солідаризації та ін., можна простежити також розвиток політики безпеки в напрямі посилення милітаризації в ім'я суспільної безпеки та миру. Зокрема, стаття 28 В (1) розширює Петерберзькі завдання, що раніше охоплювали гуманітарні операції, операції зі встановлення та підтримання миру, завдання кризового менеджменту та постконфліктної стабілізації, додаючи операції з роззброєння та військові консультативні завдання і водночас ставлячи за мету боротьбу проти тероризму та підтримку третіх країн у цій боротьбі на їхніх територіях [9, с. 46], що означає можливість здійснення військових місій на території ІНШИХ країн, де «універсальні» цінності ще не дістали свого втілення. Ще однією промовистою статтею Лісабонського договору є стаття 28 А (3.2), в якій зазначено: «Держави-члени повинні поступально вживати заходи щодо посилення своєї військової спроможності [...] сприяти визначенню і, де можливо, імплементації заходів, потрібних для посилення індустріальної та технологічної бази оборонного сектора» [9, с. 45]. Якщо аналізувати ці статті в поєднанні з тими, де йдеться про принципи солідарності, то можна припустити, що солідарність, якої прагне Європейський Союз в бажанні стати значним безпековим актором, повинна мати в першу чергу військовий характер.

Емпіричні докази підтверджують цю тенденцію. Зокрема, після подій 11 вересня 2011 р. Європейський Союз почав інтенсивно розвивати Шенгенську інформаційну систему, в рамках якої було виділено чотири категорії антисоціальної поведінки: порушники громадського спокою (наприклад, протестанти чи футбольні хулігани), підозрілі терористи, люди, виїзду яких за межі ЄС потрібно запобігти, та люди, термін дії віз яких спливає і які, відповідно, мають бути депортовані [8, с. 226].

Таке сортування відбувається за допомогою дедалі більшого поширення технологій нагляд.

Впроваджені під гаслом захисту людей, такі технології, як камери спостереження, біометрики, сателіти, непілотований повітряний транспорт, передбачають інтенсифікацію нагляду над людьми, а тому межа між захистом і контролем з метою захисту є дуже крихкою. Тут необхідно зауважити, що нашою метою є не заперечення можливої корисності таких феноменів, як мілітаризація чи посилення суспільного нагляду, а наголошення на необхідності створення механізму контролю над механізмом контролю. Наразі те, що ми стверджуємо, – недосконалим є принцип застосування технологій нагляду, які покликані захищати суспільство від потенційних загроз та відповідно підтримувати суспільство як спільність, однак працюють проти суспільної безпеки.

Незважаючи на швидкий прогрес цих «автоматичних» вігленів функціонування влади, вони далеко не завжди є точними та тим більше об'єктивними. Дотепер немає жодного очевидного випадку, коли камера спостереження відвернула терористичний акт. Навіть якщо припустити, що наявність камер на вулицях, площах, у крамницях і банках зменшує відсоток злочинів, вони не усувають загрози тероризму. Наприклад, 4,2 мільйона камер спостереження, встановлених у Лондоні [8, с. 218], не перешкодили здійсненню терористичних актів у липні 2005 р. Окрім того, коли камера спостереження або сателіт виявляє поведінку, яку можна розцінити як підозрілу, вона все одно потребує втручання соціального актора, здатного дати цю оцінку. Але за якими критеріями люди, що управляють технологіями, визначають, коли саме поведінка відхиляється від норми, а коли ні? І ще важливіше питання: поведінка якого саме об'єкта вважатиметься підозрілою? Оскільки явних критеріїв підозрілості немає, то можемо припустити, що перевага надаватиметься відповідним расовим, етнічним або релігійним ознакам, а точніше тим, що в цьому місці в цей час відрізняються від загальної норми.

У деяких документах дані про тих людей, чії етнічна або расова належність, політичні та філософські погляди, релігія, сексуальна орієнтація, стан здоров'я відрізняються від норми, мають окреме тлумачення. Такими є «вразливі дані» в Договорі про реєстрацію імен пасажирів, укладеному між ЄС і США в 2007 р., який дає американському уряду право доступу до баз даних Європейського Союзу (пасажирських імен та інших персональних даних) з метою боротьби проти тероризму та злочинності [2, с. 9]. Проте мета боротьби проти тероризму знов-таки перетворюється на мету контролю, порушуючи право людини на приватне життя, право на свободу проти дискримінації та право на захист персо-

нальних даних, оскільки, по-перше, в договорі не передбачено, яким чином пасажирів можуть бути поінформовані про шлях збору та застосування їхньої персональної інформації, по-друге, немає механізму захисту прав пасажирів у разі зловживання їхніми даними, по-третє, має місце диспропорційність між легітимністю як суспільною потребою в такому втручанні та механізмами, застосовуваними для задоволення цієї потреби, по-четверте, з огляду на вище зазначені «вразливі дані», договір має дискримінаційний характер. Більш того, можливість зловживання даними закладено в самому договорі, де зазначено, що вони зберігатимуться протягом 15 років (7 років в активному використанні та 8 – в пасивному вигляді), проте не говориться, чи вони знищуватимуться, як мине час, – згадано лише, що це буде предметом майбутніх дискусій [2, с. 10].

Таким чином, технології нагляду спрямовані на створення, виявлення та виключення Чужого. Наразі ізраїльські та польські оборонні компанії працюють над виробництвом роботів, які будуть розміщені на кордоні ЄС для контролю за людьми, які перетинатимуть кордон нелегально [5, с. 8], що є найбільш очевидним свідченням небажання визнавати інші цінності, окрім своїх «універсальних», і тим більше, – вступати в комунікацію з людьми, чії цінності є інакшими. Як уже було сказано, це свого роду «мирна війна», яка хоч і заснована на гаслах боротьби за «універсальні» цінності як основу міжнародної спільноти, все ж таки передбачає цю боротьбу, а, отже, є анти- до чогось і когось, анти- до певної антисоціальної поведінки певного асоціального суб'єкта.

Стратегія безпеки ґрунтується отже на конструюванні небезпеки, а небезпека своєю чергою – на протиставленні ідентичностей. Така маніпуляція між сторонами добра та зла сприяє формуванню ідентичності, яка є ідентичністю-проти-когось. Іншими словами, конструювання ідентичності Ми має підґрунтям конструювання запереченої ідентичності Чужі. Апеляція до страху та необхідності забезпечення від страху має наслідком легітимність екстремальних засобів, у тому числі мілітаризації, яка поступово починає сприйматися як норма. Необхідно зауважити, що це є суттєво відмінний від характерного для часів «холодної війни» вид мілітаризації. Сучасна політика безпеки не може характеризуватися такими самими високими темпами гонки озброєнь, вона більше має справу із завданнями кризового менеджменту та цивільного врегулювання, проте застосування в публічному просторі технологій, застосовуваних раніше винятково у військовій сфері, а також оперування образом ворога свідчить про небезпеку надмірної міліта-

ризації та контролю, яку парадоксально містить політика безпеки. Нагляд в ім'я безпеки європейської спільноти конструює спільноту на основі військової ідентичності, що саме по собі є загрозою безпеці та демократичним цінностям. Проект безпеки перетворюється на проект сортування людей за підтримки чиновників, оборонних компаній, поліції, засобів телекомунікації та ін. А позбавлення людини приватності призводить до її самовідчуження від інших у намаганні захистити своє. Тому створення образу спільного ворога засобом забезпечення може як сприяти формуванню колективної ідентичності, так і становити загрозу.

Європейський Союз є нормативною силою, що має намір стати безпековим актором, проте нормативні документи апелюють до демократичних цінностей, натомість тенденції розвитку сфери безпеки їм суперечать. Політику безпеки можна вважати сучасною стратегією формування європейської ідентичності, однак іншою стороною медалі є здійсненість стратегії безпеки як нової стратегії контролю, яку систематично та планомірно реалізовує європейська та національна бюрократія шляхом пошуку нових загроз, їх штучної гіперболізації і візуалізації в образі ворога. Тому, на наш погляд, існують три головні альтернативи подальшого розвитку політики безпеки в Європейському Союзі: 1) ЄС визнає Інші ідентичності, навіть якщо під ними маються на увазі усі види «підозрілих» осіб; 2) ЄС розвиває політику безпеки, засновану на заперечених ідентичностях і європейській безпековій ідентичності відповідно, що має тенденцію до перетворення на військову; 3) виникає

конфлікт між людьми, здатними артикулювати смисл участі, залучення, комунікації, – свого роду громадянською силою, та людьми, які прагнуть контролю; при цьому поява такої громадянської сили можлива лише за умови здійсненості європейської спільноти в значенні «societas».

Як було показано, безпека є екстремальною версією політизації. Але і можливість повторної політизації не видається такою вже теоретичною. По-перше, межа між ідентичностями є завжди дуже крихкою: чітке добро та чітке зло (фіксовані ідентичності Ми – Чужі) є штучно сконструйованими; по-друге, так само нечіткою є межа між політикою та безпекою: безпека є часто складовою політичного дискурсу в термінах миру, війни, зовнішньої політики, ризиків і загроз. Відповідно, за нечіткої межі завжди є можливість політичних дискусій; тобто, якщо політичне закінчується там, де закінчується комунікація, то, можемо припустити, що політизація матиме місце при введенні безпеки в дискурсивне поле за взаємодії різних акторів, в тому числі представників «заперечених ідентичностей» з їхніми політичними переконаннями, етнічним і расовим походженням, релігійними поглядами, – але поза «універсальними» цінностями.

Необхідно додати, що Україні слід звернути увагу на подібний досвід конструювання ідентичності, оскільки брак чіткої стратегії зовнішньої політики та політики безпеки, можливо навіть, із витворенням образу зовнішнього Іншого або Чужого, має наслідком пошук «заперечених ідентичностей» всередині держави, що виливається в протистояння влади та народу, українських Сходу та Заходу.

Література

1. Хабермас Ю. Фундаментализм и террор / Ю. Хабермас // Расколотый Запад. – М. : Изд-во «Весь мир», 2008. – С. 9–29.
2. Agreement between the European Union and the United States of America on the processing and transfer of passenger name record (PNR) data by air carriers to the United States Department of Homeland Security (DHS) [Електронний ресурс]. – Brussels, 28 June 2007. – 13 p. – Режим доступу : <http://www.statewatch.org/news/2009/mar/eu-usa-pnr-data-state-of-play-5311-rev1-09.pdf>. – Назва з екрана.
3. An Act: To award a congressional gold medal to Prime Minister Tony Blair [Електронний ресурс]. – U.S. Government Printing Office: Public Law 108–60, 17 July 2003. – Режим доступу : <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-108publ60/pdf/PLAW-108publ60.pdf>. – Назва з екрана.
4. Blair T. Address to Congress Accepting Congressional Gold Medal, 18 July 2003 [Електронний ресурс] / T. Blair. – Режим доступу : <http://www.americanrhetoric.com/speeches/tblair-congressionalgoldmedal.htm>. – Назва з екрана.
5. Buxton N. Interview with Ben Hayes, September 2010. The EU Security-Industrial Complex [Електронний ресурс] / N. Buxton // 8th Asia-Europe Peoples' Forum, 2–5 October 2010, Brussels. – 12 p. – Режим доступу : http://www.tni.org/sites/www.tni.org/files/AEPF8_TNI_booklet.pdf. – Назва з екрана.
6. Buzan B. Security: A New Framework for Analysis / B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde. – Boulder, Colo : Lynne Rienner, 1998. – 239 p.
7. European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World, 12 December 2003 [Електронний ресурс]. – 15 p. – Режим доступу : <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>. – Назва з екрана.
8. McCahill M. Globalisation, Surveillance and the 'War' on Terror / M. McCahill // Globalisation, Citizenship and the War on Terror / Maurice Mullard, Bankole A. Cole (Eds). – Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA : Edward Elgar, 2007. – P. 212–234.
9. Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community [Електронний ресурс]. – Brussels, 13 December 2007. – 295 p. – Режим доступу : <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.en07.pdf>. – Назва з екрана.
10. Žižek S. The Universal Exception: Selected Writings. – V. 2. / S. Žižek ; R. Butler and S. Stephens (Eds.) – London : Continuum, 2006. – 362 p.

U. Rodina

SECURITY POLICY IN CONSTRUCTING EUROPEAN IDENTITY: FROM SECURITIZATION OF POLITICAL TO POLITICIZATION OF SECURITY?

Security policy is becoming a powerful strategy of constructing identities in the contemporary world. At the same time, enhancing securitization is closely connected to a danger of strengthening a mechanism of societal control. The author investigates development of and prospects for securitization by example of the European Union and demonstrates how European identity is being created "by contradiction", i.e., based on generating and rejecting "alien" identities.

Keywords: securitization, politicization, surveillance society, European identity.

Матеріал надійшов 14.04.2011

УДК 323.213

Шеверда В. А.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО ВРЯДУВАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Статтю присвячено розвитку електронного врядування в Росії. Досліджено сучасний стан електронного врядування в Російській Федерації, проаналізовано основні перешкоди на шляху до його ефективного впровадження та зроблено спробу встановити перспективи подальшого розвитку системи електронного врядування в Росії.

Ключові слова: електронне врядування, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційне суспільство.

Ідеї щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) у сфері державного управління та політики в цілому зародилися ще у 60-х рр. ХХ ст., та реальна можливість для їхньої реалізації з'явилася лише у 90-х роках у зв'язку із активним розвитком ІКТ та появою нових способів збирання, обробки, передачі та зберігання інформації [1, с. 3]. У Російській Федерації питання розвитку електронного врядування не є пріоритетним напрямом державної політики, однак починаючи з 2000 р. цій проблемі почали приділяти велику увагу [8].

Мета статті – дослідити сучасний стан розвитку електронного врядування в Російській Федерації, визначити актуальні проблеми, пов'язані із імплементацією електронного врядування, та встановити можливі перспективи розвитку цієї системи.

Феномен електронного врядування є широко досліджуваним у науковому середовищі сучас-

ної Росії. Різноманітні аспекти цієї проблеми вже вивчено. Багато наукових праць присвячено питанням забезпечення «електронної взаємодії», надійному зберіганню та безпечній передачі інформації [1, с. 4]. Значна кількість праць розкриває сутність електронної демократії та електронного врядування, досліджує можливі перспективи від їхньої імплементації для суспільства та окремих його акторів [1; 6; 7]. Натомість деякі питання залишаються поза увагою науковців. Зокрема, соціально-політичні аспекти цієї проблематики майже не вивчено, що зумовлює значне відставання російських дослідників у цьому напрямку [1, с. 4].

У Російській Федерації основними реальними кроками з розбудови електронного врядування стали проведення адміністративної реформи та впровадження федеральної цільової програми «Електронна Росія 2002–2010 рр.», ініційовані президентом В. Путіним [1, с. 3]. Результатом